

IV.

Augusztus első napjaiban vonulnak át Szalontán Görgey csapatai. Egy hét múlva mindennek vége – mindenki menekül. Kossuth török földre. Írók, politikusok, volt képviselők járják az ország rejtett zugait, félreeső tanyákat; a Szalonta melletti zsombék, nádas, ahol háromszáz éve Győri Jakab hajdúi szedték rá a portyázó törököt, most Aranynek nyújt védelmet: itt bujkál egy hétig.

Rettenetes haláltánc kezdődik.

Halál is, tánc is.

Besze János negyvennyolcas képviselőnek egy csipős szavú kortárs szerint „minden ereje és tehetsége »érc hangjában« állott”, s minden erejét és tehetségét sorompóba állította a heveskedő fiatalok csillapítására; tagja volt egyébként annak a hármas bizottságnak, amelynek ki kellett volna vizsgálnia – de, mondanom sem kell, nem vizsgálta ki – a törvénytelen eljárást Petőfi választásának meghíúsításában. – Besze így emlékezik meg a bujdosás heteiről:

„Az önvédelmi harc” (finom, kiegyezés utáni fogalmazás!) „fegyverének letétele után Madaras mellett, a *Fekete* Sámuel nyugalmazott gazdatiszt által haszonbérben bírt tomaji pusztán, hol engemet, mint már bujdosót a legszívesebben látott, éber figyelemmel rejtetett az öreg Fekete bácsi; egy sötét este, augusztus utolsó hetében, a kutyák ugatása érkező vendégeket jelentének. (!) Én azonnal rejtek kis szobáskámba vonultam... Egy kis idő múlva... bejött hozzám kedves jó gazdám... és kérdezett, hogy kívánnék-e velük megismerkedni? – »Megismertem én őket, mihelyt hangjaikat hallám – felelém neki –, mert mindkettő if-

júkoromtól barátom...« Valóban meg van tisztelve vendégszerető háza, mert a lélek és testben fáradtan e tanyára, lehet hogy üldöztetve, de minden bizonnal búslakodva vergődöttek: *Vörösmarty* és *Bajza*.”

Az est eseményeinek leírása után: „Beszélgetésünk közben szóba jött az általános lehangoltság... s azt monda az öreg háziasszony, hogy méltán meg is verné az isten azon anyát, ki leányát ezentúl farsangoltatná.

Erre *Vörösmarty* elkomolyodik, s egy irónt vesz ki zsebéből, és irogatni kezd, és ezen estét megörökítendő írta meg azon verset, mely így kezdődik: »Táncoljatok csak, leányok, táncoljatok«, és így végződik: »Akasztófákká válnak erdeink tölgyei, csak táncoljatok, hazánk hölgyei.«

Külön lélektani tüneményt észleltem Mihályban, míg ezen verset írta, mi egy órányi időnél alig vett többet igénybe; ugyanis mindannyiszor, valahányszor gondolkozott a munkába vett költeményen, mindig ezt a kedves nótát danolgatta: »Kerek az én kis kalapom, de drága« és midőn esze lángra (!) egy tárgyat olvasztgatott a versezet szabályaiba (!), ugyan akkor ajka is mindig mást danolgatott, s valahányszor ismét írni kezdett volna, jobbra s balra poharat kocintgatott, mondván: »Lágyítsuka plajbászt.«“

A kerek kis történetnek egyetlen szépséghibája, hogy a verset Sárosi Gyula írta; de a kor hangulatáról valóban az akasztófa-tölgyek s a táncoló hölgyek pokoli ellentéte ad képet. Világvége, egyszer élünk, dári-dók: mulatott, aki tehette, akár a középkorban, pestisjárvány idején a városok rémült polgárai.

„Az önkényuralom korát – írja Sötér István – általában a nemzeti bánat korszakának szokták tekinteni, holott a mindinkább elharapózó léhaság, a kozmopolita nyegleség, a nemzetietlen szokások, Bécs ízlésének, divatjának szolgálai utánzása ugyancsak ellentmondott mindannak, amit a szabadságharc jelentett a közel-múltban.”

S most egy ellentmondó kép – hiszen a valóság is ellentmondásos –: ugyanebben a korszakban történt az is, hogy egy nagy költő halála után országos gyűjtés indult – és tekintélyes összeg gyűlt be – az özvegyek s az árvák fölségélyezésére. Épp Vörösmarty családjáról van szó.

S még egy kép a geszti uradalomból.

Arany 1851 nyarán adott leckéket Tisza Domokosnak. Szállása egy kis remetelak volt a kastély parkjában. Itt aztán ő is szemtanúja lehetett a honfibus vigalomnak; a vershez (*Hajnali kürt*), azt hiszem, fölösleges a további magyarázat:

*A szőke reg, a barna éj
Kétes csatában küszködött:
Kétségesen borongtam én
Az ébrenléts álom között.
Imetten-e? álomban-e?
Hallék üvöltő hangokat:
Honnét e hang? kürtszó rivall,
Nyí a vadászeb és ugat.*

*Csodálatos, mélyenható,
Édes-fájós e kürtzene,
Keresztül bűg csonton, velőn,
Mikéntha sírből zengene.
Rá az eb is, az oktalan,
Ösztönileg vonít, csahol:
S e hangzavar egy némi vad
Harmóniába összefoly.*

*Ez élesen, fennen kacag,
De hosszú jajban végezi;
Az tompa bőffenésivel
Az alsó hangot képezi;
Közbül a többi nyí, vakog,*

Üvölt, huhol, bűg a szava;
Közé a visszhang kerepel
És a vadásznép nyers zaja.

Vidám vadászok, menjetek!
Az ébredő pacsirta hí”;
Tiétek a nap bimbaja,
Erdő- s mezőnek illati.
A szűzi lég, harmatkönnyű,
Higgadt folyam, friss lengeteg;
A rózsakedv, acélerő...
Vidám vadászok, menjetek.

Én majd a reggelnek bizony
Csak már a tallóját szedem:
Nyűgözve tart egy bal szokás:
Vagy álnévvel természetem.
Jó szándokom nem múlna, de...
De mikor az ágy nem bocsát! –
Vidám vadászok, menjetek:
Jó mulatást... jó éjszakát.

És ebben a korszakban keletkezett ez az életkép is:

Utcahosszat bőg a szegény marha,
Nincsen kedve menni vágópadra,
Kínosan küzd öt-hat szelindekkel:
Életért még öklelni is mer!

Gyepü megől vicsori szomszédok
Gyönyörködve nézik a játékot...
A mézárós ebeit kapatja,
Ráadásul magát is mulatja.

Mielőtt rátérnénk a sötétebb színek fölrakására – s mivel, úgy tetszik, nem lehet ellenállni a magyar próza

ős átkának, az anekdotának –, hadd idézzünk egy derűs leírást a geszti időzésről, Arany László tollából:

„Atyám ott-tartózkodása idején, rajta kívül, még három »litterátus« ember élt az udvarnál, s ezek voltak a kerti lak leggyakoribb vendégei: Kovács János, a Tisza fiúk nevelője, most debreceni tanár; Szabó József, a geszti kálvinista pap; és az angol nyelvmester... Az angol mester... mintája, sőt csaknem karikatúrája a kontinensre vetődött s itt különködni szerető angolnak. Mikor elhozták Angliából, csináltatott magának négy vagy öt öltöző ruhát, mind egyszínűt és egy szabásút, csak a szövet vastagságában volt különbség. Így aztán télen-nyáron egy ruhában járt, temérdek zsebű zsákbátokban, nagy gyönyörűségére a vidék ifjúságának. Ha nagy volt a hideg, hármat is fölvetett egymás tetejére. Azt hiszem, öröla van a NAGYIDAI CIGÁNYOK egyik harci hősére ez a hasonlat:

*Környöskörül immár meg van rakva sebbel,
Mint az ángolember kaputrokja zsebbel.*

Nagyon szeretett minden szeszes italt. Egyszer atyám valahonnan kitűnő ó szilvóriumot kapott. Az angol ekkor azzal az ajánlattal lepte meg, hogy ő szeretne magyarul tanulni; vegyenek leckéket cserébe; ő az angol kiejtésre tanítja atyámat, atyám viszont tanítsa őt magyarul. Atyám kapott a jó alkalmon. Meg is kezdték a leckéket. Eközben a szilvórium az asztalon állt, s az angol derekasan hozzálátott. De se a magyarul tanulásban nem tanúsított sok buzgalmat, se az angol nyelv titkait nemigen igyekezett atyám előtt föltárni. Mikor pedig a szilvórium elfogyott, szólt nagy nyugalommal: »Tudja, mit, Mr. Arany! Én meggondoltam. Ez a cserelecke nem igazságos. Mert én itt minden kocsistól tanulhatok magyarul, ön pedig nem tanulhat senkitől, csak tőlem. Én hát abba hagyom.«”

Jobb egy jó ember, mint egy jó törvény által igazgathatni, tartották – s milyen bölcsen – a régiek.

Világos után a törvényt, majd egy éven át, úgy hívták, hogy Jakob Julius Haynau. Egy német fejedelmecske balkézről való fia mit is tehetne jobbat, mint hogy katonai pályára lép. (Vilmos hesseni választófejedelemnek hetvenegy törvénytelen gyermeke volt, egész kis hadsereg. S mint Haynau példája mutatja, kitűnő anyag hadi célokra.)

„Haynau 1848 elején mint nyugalmazott tábornok Temesvár parancsnoka volt, s felajánlotta szolgálatát a magyar minisztériumnak, amely ezt nem fogadván el, úgy lépett vissza osztrák aktív szolgálatba, mondván, hogy ő érzi, miként néki a magyar forradalomban egy vagy más úton nagy szerep van szánva.”

Volt is. „Más úton.” De azelőtt még az olasz fölkelés leverésével bizonyította be rátermetségét; ekkor érdemelte ki a *bresciai hiéna* nevet; nem sokkal utána, 1849 áprilisában kineveztetett a magyarországi osztrák hadak fővezérévé. – Görgey az oroszok előtt tette le a fegyvert; ő maga indokolja azzal, hogy az osztrákok saját erejükből nem bírtak volna elbánni a rebellisekkel. Schwarzenberg miniszterelnök is erre hivatkozik, amikor Paszkevicshoz írott levelében sürgeti az orosz beavatkozást. – Haynaunak, a fővezérnek, szegénynek, hogyne fájt volna ez a szemtelen, lealázó mellőzés.

1850 júliusáig tombolt. Valószínű, hogy „patologikus jelenség volt vér- és bosszúszomjában”, mint egy történész megállapítja; az pedig, hogy kedvére kidühöngötte magát, az osztrák kormányra jellemző. Az angol miniszterelnök, Palmerston lord kinyilatkoztatta, hogy „az osztrákok valóban a legnagyobb vadállatok azok közt, akik valaha a civilizált emberek meg nem érdemelt nevére igényt tartottak”. (Megjegyzendő, hogy a lord számára csak Európa közepén volt *shocking* a vadállati módszerek alkalmazása, Anglia gyarmatain nem volt ilyen finnyás. S a British Empire

gyarmatügyi minisztériuma 1966. augusztus elsején szűnt meg.)

„Én Haynauval csak egyszer álltam szemközt” – írja a fönnebb idézett kortárs, Pálffy János, a negyvennyolcas országgyűlés alelnöke. – Haynau, bukásának napján, kegyelmet gyakorolt: „Fölmentett társaim, kívülem még Tóth Lőrincet és Simonyi János képviselőket kivéve, elmentek másnap Haynaunak megköszönni fölmentésüket... én nem akartam olyan embernek köszönni valamit, akinek kegyetlenségét és kegyelmezését egyiránt törvénytelennek kell tekintenem. Azonban többen reám estek, hogy mint egyik volt elnöknek meg nem jelenése nagyon feltűnt, s hogy ez káros hatással lehet a még el nem ítéltekre nézve... Én engedtem fogoly barátaim megnyugtatóására... egy délelőtt elmentünk Haynauhoz...

... Simonyihoz fordult s azt kérdezte tőle:

– »Wie alt sind Sie?« (Hány éves ön?)

– »Fünfundsechzig.« (Hatvanöt.)

– »Fünfundsechzig und doch ein Rebell! Schöne Geschichte!« (Hatvanöt éves létére lázadó! Szép kis história!)

S ezzel elfordult tőle. Ekkor Tóth Lőrinc azt mondja néki:

– »Ich bedanke mich für meine Begnadigung in Namen meines kleinen Kindes.« (Kis gyermekem nevében köszönöm a megkegyelmeztetést.)

Alig mondja el ezt Tóth, hogy Haynau hozzamegyen, két kezét fölteszi a Tóth vállára s könnyei egymásra kezdtek hullani irtózatossá, de egy szót sem szólt. Pár percig bámulva néztem a jelenetet, akkor intést adva Simonyinak, kimentünk a szobából, anélkül hogy Haynau reánk figyelt volna. A lépcső alján megvártuk Tóthot, s kérdezve, hogy mit csináltak azután együtt: »Semmit, felelte ő. Két kezét hosszasan ott tartotta a vállamon, szüntelenül könnyezett, de

egyét sem szólt, míg végre levevé kezeit, lesütött fővel egy oldalszobába ment, én pedig kijöttem.«...»

Haynau majd egy öles nagyon szikár ember volt, kétfelől mellére lecsüngő, bizonyosan egy láb hosszú bajusszal.” (1 láb = 32,5 cm; 1 öl = 6 láb.)

De nem állhatom meg, hogy ide ne iktassam még e képet a levitézlett Haynauról (ugyancsak Pálffy tollából):

„Nyugdíjaztatás után nemsokára utazni ment. De útja nem kényeztetés volt, hanem vesszőfutás az európai közvélemény sujtolása alatt – még Berlinben is. Legemberebbül elbántak véle Londonban, főleg a gyármunkások, kik képe után ráismerve, nekiestek, bajuszát kegyetlenül megcibálták s egy részit ki is tépték. Haynau szaladásnak indult, utána a gyármunkások, az utcagyermek s a nők, seprővel ütve és üzve, míg egy házba beszaladhatott.”

Radecký tábornagy mondotta volt róla: „Haynau olyan, mint a borotva: használat után jól el kell tenni.” – Radeckýnek e szavai különben saját fejére hullottak vissza: nemsokára ő maga is kegyvesztett lett, mert ő is kegyelmet gyakorolt az olasz lázadóknál: még egyszer, utoljára fősütött Haynau napja: kinevezték Radecký helyébe. Olyan história ez, mint a szokványos költői igazságszolgáltatás: az új kegyenc nagy mulatást csapott, agyvérzést kapott, meghalt.

Felix Ludwig Johann Friedrich Schwarzenberg 1848 októberében lett osztrák miniszterelnök. Állítólag szadista volt, s csupa élvezetből járt a bécsi klinikákra hullákat boncolni.

Alexander Bach belügyminiszter, kiről e szomorú korszak nevét nyerte, Európa legdrágább közigazgatásával dicsekedhetett. Tizenhat ezrednyi osztrák csendőrrel próbált rendet tartani Magyarországon; milyen sikerrel? – elárulja a tény, hogy a betyárvilág ekkor élte másodvirágzását. (Magát Deák Ferencet is kifosztották a zsványok egyszer, midőn sógora birtokán

nyaralt.) – Az osztrák bürokráciának a pellengérré állításában semmi képzelőerőre, semmi túlzásra nem volt szüksége Hašeknek – a száraz adatok is fölülmúlnak minden képzetletet. A Bach-korszakban évente 238 (!) jelentést kellett küldeniük a megyei hatóságoknak a helyi viszonyokról, a lakosság hangulatáról. Ezt a hagyományt folytatta a monarchia közigazgatása az első világháború alatt.

Az egyenes és közvetett adók

1848-ban	9 280 000,
1850-ben	28 000 000,
1857-ben	107 100 000

forintra rúgtak. Népiskolába a tanköteleseknek mintegy 50%-a járt. Az állami költségvetésből 1,9%-ot fordítottak közoktatásra – a legkevesebbet Európában, kivéve az Ibériai-félszigetet, amely manapság sem igen állhat jobban e téren. (Összehasonlításként: hazánkban: [Romániában – a szerk.] 1965-ben az állami költségvetésnek kb. 9%-a volt a tudományos, kulturális és oktatásügyi ráfordítások összege.) – A költségvetési deficit 1845-ben 8 230 000-et, 1859-ben 238 milliót tett ki. – Nem titok, hogy a szabadságharc idején maga a kormányzat bujtogatott a rebellis magyarok ellen; – nos, a Bach-korszakban a felbujtottak ugyanazt kapták jutalmul, amit megtorlásul a lázadók: erre a politikára a legenyhébb kifejezés az, hogy ostoba.

„Délelőtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködém. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:

*Se nem csapszék, se nem bolt,
Csizmadia műhely volt.*

De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos

szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült háziasszony, vidám gyerekek sejtetek, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.

Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes falusi ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, s mély, de csöndes tűzű szem tudodra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lyrikus áll előtted, de komoly epikus... És a családi köréből ráismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben annyi eredetiséggel rajzolt.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és írogat, panaszkodott, hogy bútorai- és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyvesasztalához léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszeretettel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán, mintha restellne, hogy tudóskodik, s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jövén szoba, tudakolá, mit tudok róla...

...Petőfi művei nemsokára új kiadásban jelennek meg.” (Jóval ezek előtt, 1850. augusztus harmadikán írta Lévy József Aranyra: „Petőfi verseit lassan nyomják. Nem lesz az készen még ez évben sem. Szörnyen megherélve látand világot. Némely dalból több strófa, némelyből több sor hagyatott ki. A forradalmiak pedig mind.”) – „Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg életét, s egy szenvedély nélküli ítéző mutassa be. Ő érdekes és sok tekintetben félreismert jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott, s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék.”

A *Toldi estéjének* kiadására fordul a szó:

„...ha a könyvkiadó társulat meg nem veszi, a könyvtárak mellőzni fogják, mert, mint ő maga mon-

dá, Murány ostroma a forradalom előtt néhány nappal jelenvén meg, nem nagy keletnek örülhete, s így talán bizalmok csökkent. Különben leginkább szeretné, ha a ponyván kaphatna hírré, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.

Fájt, hogy már alkonyban búcsúznom kelle, de hijába távoztam el, az úton még mindig előttem állott az alacsony kis ház, még mindig beszélgetett velem szíves gazdája. S különös, velök társalkodva, nem azt éreztem, mit éreznem kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy olyan jeles magyar költő ily kedvetlen anyagi viszonyok közt él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajon a francia és angol írók, kiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükségét lát.” (Ami azt illeti, a francia és angol írók nem adták jelét, hogy irigyelték volna.)

1851 májusában látogatta meg Aranyt Gyulai Pál, aki ekkor huszonöt éves volt. Leírása igen tanulságos. Benne már ekkor élt a meggyőződés, s a köztudatban mindmáig él, hogy Arany „nem szenvedélyes és ragyogó lírikus..., de komoly epikus, ki fönséges nyugalomban Jupiterként uralkodik az Olympon”. – S az eddigiek alapján élhetett is, hiszen a java termést eladdig az elbeszélő költemények tették ki, de Gyulai később a kevesek közé tartozott, akik beletekinthettek a kulcsra zárt Kapcsos Könyvbe, s akinek, esze, műveltsége, jó érzéke révén, módjában állott volna kibővíteni Arany-esztétikáját, s tekintélye révén kinyilatkoztatnia, hogy Arany, igenis, „szenvedélyes és ragyogó lírikus”, még hozzá modern lírikus – akárcsak azok, akik Gyulai életének utolsó esztendeiben törtek be a magyar irodalomba. (Gyulai 1909-ben halt meg.)

Babits megrázó vallomásának, a *Jónás könyvének* hatvan évvel előbb megkaphattuk volna Arany János-i

őset, ha... Ha a lehetetlent lehetett volna letetni. –
1877-ből maradt e két sor:

Monda pedig az Úr választott hívének:

Menj, hirdess végromlást a nagy Ninivének. –

(Próféta-lomb)

Amire még érdemes fölfigyelnünk e kis rajzban: Gyulai már ekkor látta, hogy legfőbb ideje az irodalomtörténetnek is birtokba vennie Petőfi művét, amely új korszakot nyitott – immár véglegeset, mint az új-birtokosok hinni szerették volna, csakhogy rosszul sáfárkodtak a birtokon. Ez azonban még messze van; Gyulai nevezetes Petőfi-tanulmánya 1854-ben íródik.

És itt látható a népköltő, aki a nép költője is akar lenni, s dédelgetett álmáról, hogy a ponyván – tehát nagy példányszámban és olcsón – árusítsák költeményeit, még nem mondott le. A forradalomban, azt hitte volt (Petőfi is!), elérkezett az alkalom: 1849. július 16-án folyamadott Szemere Bertalan miniszterelnökhöz:

„Tisztelt Miniszter úr!

Nem, mintha mások kecségető példáján nyereszkedési vágyból indulnék, de mert megmaradásunk egyik főfeltételének s a népköltészet leghálásb feladatának tartom a népre és a hadseregére lehető legnagyobb kiterjedésben hatni, bátorkodom egy igénytelen ajánlatot tenni miniszter úrnak:

Én még Debreczenben megkezdtem a vásári nagy közönség számára verseket félívenként, az ide mellékelt alakban kiadni.” (A melléklet: *A szabadság zengő hárfája. A magyar fiatalságnak Arany János. Debreczenben, Telegdy Lajosnál 1849; tartalma: Haj, ne hátra, haj, előre és Rózsa Sándor.*) –

„Ilyesek terjesztését továbbra is folytatni szándékom, s a már részint azóta megjelentekből, részint a közelebb világot látandókból egy párt szinte bemutatok.

Ára egy fél ívnek 2 pengő krajcárra van szabva.

Ha tisztelt miniszter úr ezeket a nép lelkesedésben tartására célszerűeknek találandja, semmi kétségem, hogy terjesztésüket egy részben álladalmi költségen is elé fogja mozdítani.

Ki tisztelettel marad
alázatos szolgája

Arany János mk.”

A tisztelt miniszter úr azonban hallgatott, épp elég gondban főtt a feje. S Aranyak száz esztendőtt kellett várnia.

A Bach-korszak irodalmi életében is afféle orgia dúl, mint az úri szalonokban. Az Akadémia s a Kisfaludy Társaság működése szünetel. Kérészéletű lapok látnak napvilágot, a szerkesztők körülbelül félévenként váltják egymást. S persze, olvasót lámpával kell keresniük, mert amit az osztrák cenzúra átenged, elolvasni aligha érdemes; de meg akit a hatóság méltónak ítél a szerkesztői tisztségre, aligha népszerű ember.

Dilettánsok, epigonok paradicsoma ez. És ősforrása seregnyi tévhitnek s téveszmének művészetéről s művészekről; elosztatásukra száz év munkája sem volt elég. Főként ha e munkát csak az ellenzéki művészek bátor s becsületes csoportja végezhetette (nem is a Petőfi Társaság tagjai, volt eszükben!) – kiknek igazságuk ugyan fölösen, de eszközük (könyvkiadás, időszaki sajtó, rádió, film) már kevésbé volt háromnegyed évszázadon át.

Lisznyai Kálmán éli most virágkorát. Jelszava talán ez lehetett volna: Petőfi est mort – vive Petőfi!

Elég néhány szót ejtenünk róla, hogy fogalmat alkothassunk az irodalmi zsibvásárról. Kálmán ugyanis cifraszűrbe vágta magát, fokost ragadott, árvalányhajas kalap a fejében, így járta az országot híveivel és szesztestvéreivel, nagy „dalidókat” csapván (a szó is az ő al-

kotása); s természetes, hogy úri közönsége – amely egy életet leélt azzal a természettudományos meggyőződéssel, hogy a pacsirta fán csücsül nyári estén –, közönsége körülímádtá és úgy tett, mintha értené palóc tájszólásban írott dalait, mélységesen átérezné a *ferentő* magas szépségét (sajnos, nincs kéznél tájszótár, hogy megmondhassam, mit jelent), és a hölgyek bizonyára elolvadtak, ha ajkukat nemes egyszerűséggel *csókpörgettyű*nek keresztelte át. – Sötér megjegyzi, hogy verseiből „minden nehézség nélkül rekonstruálható... egy korabeli pesti vendéglő italkészlete” – ami kétes irodalomtörténeti érdem, s csak annyi haszna volt, hogy beleoltotta a köztudatba a hitet, hogy minden valamirevaló költő alkoholista.

Mit szól ehhez Arany János? A magánember, a költő, a tudós professzor?

A magánember, levélben, ezt: „...rosszul tesszük mi, hogy míg azok ott mindent elkövetnek a közönség félrevezetésére, mi semmit sem cselekszünk. Dorong nekik és polémia! különben ez a becsületes magyar publicum, mely annak hisz, azt találja gondolni, hogy nekik van igazuk. Lisznyai nem aljas a szotyogó szotty: én aljas vagyok a lágy majoránnával.”

A *lágy majoránna* ti. „*A nagyidai cigányok* első kiadásában (II. ének 39. stropha) mint Virgil egyik sorának (Aeneis, I, 695) »mollis amaracus« kifejezését parodizáló comicum volt alkalmazva; e versszakot azonban a szerző a későbbi kiadásokból kihagyta” (Arany László).

A szotyogó szotty pedig Lisznyainak erre a versére utal:

*Megért már az aranyalma
Domborodó melles halma,
Haj potyogó potty.
Ne falj annyi mézeskását,
Bi'on nem tod a szokását,*

*Haj rotyogó rotty.
Kedvem támadt iddogálni,
Oszt a szeretőmmel hálni,
Haj szotyogó szotty.*

S mit szól Arany János, a költő?
Ezt: Kálmán művészetéről, velősen:

*Oly hüle,
Oly tarka,
Sefüle,
Sefarka!*

És ezt:

*Előre, lantok...! vagy, mi a guta:
Lant nemigen van... tollsíp és duda,
Előre, tökszár, csimpolya, doromb,
Madárkelepce és repedt kolomp!*

Aztán:

*Jár számkiüzötten az árva kölök,
Dalt zengedez és dala úgy nyöszörög...*

Mert:

*Ő az, kitől (bizony már jó minap)
Egy hirdetést hoz valamennyi lap:
Hogy ő az apja lelkinék se vár
(Nem oly bolond ő, mint Shakespear')
Elismerésre, költői babérra,
Halál után egy fokhagymát se ér a;
Patkó se kell, ha már nem él, a lónak
S jobb egy veréb ma, mintegy tűzok holnap:
Ismerje meg hát a világ jelenben
És bálványozza lángeszét, különben...*

De, komolyra fogván a szót:

*Írjak? ne írjak?... Egy istencsapás:
Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás... (Babits!)
Mert kinek arca van és háta ép,
Ily had közé bizony átallva lép,
Kivált ha nincs is méltó fegyvere
(Mit ér a szó, hol ostor kellene!)*

S ez a nagy tragédia: a fegyvernemek különbsége. Kiki ellen csak olyan fegyverrel lehet harcolni, amelyet bőrén megérez: Jézus sem szép szavakkal csalogatta ki a kufárokat a templomból. Aljasság ellen törekény fegyver a szeretet, s erőszakot eleddig csak erőszakkal lehetett legyőzni.

És mit szól Arany János, a tudós professzor?

„Lettem éneklőből – énektanár”: *Vojtina Ars poétikája* esztétikai remeklés: versben, tehát a lehető legszabatosabb megfogalmazásban. – Nincs mit magyarázgatnunk, tessék elolvasni. Aztán még egyszer.

Az ötvenes évekből, a nagykőrösi tanárkodás idejéből két tanulmány taglalja a magyar verstan kérdéseit: *A magyar nemzeti versidomról* és *Valami az asszonánról* – a harcba tehát bevettetnek a nehézfegyverek is.

A lét megelőzi a tudatot, gyakorlat az elméletet. Ami, sajnos, azt is jelenti, hogy a tudat elmarad a lét, az elmélet a gyakorlat mögött. A gyakorlatban már megvalósultak azok a verstani elvek, amelyeket Arany itt írásba foglalt. Nem egy esetben túl is haladt rajtuk a poézis – az Aranyé például. De a törvény rögzítésére égető szükség volt: hogy végre meg lehessen zabolázni a költészet útonállóit.

A törvényalkotás érdeme Aranyé; hogy visszaéltek vele, nem ő tehet róla: aljas emberek a legjobb szándékú műveket is kiaknázzhatják aljas célokra, mint ahogy a Petőfi-centenáriumon a keresztény kurzus is magáé-

nak vallotta Petőfit. – Arany verstani törvényeit is kisértően átírta az Akadémia. Mert ami Aranyt illeti: mint költő tökéletesen tudta, hogy újat nem lehet alkotni régi szabályok szerint; hogy a verstan törvényei a füzfa-poéták ellen íródnak – az igazi tehetséget csak abban segítik, hogy fölismerhesse a kivételt, az újat, s hogy tovább haladhasson az úton –: elvégre ez a cél. Az Arany János-féle, utóbb szentté avatott törvények ellen maga Arany János lázadt föl legelőször költeményeiben.

A törvények merev alkalmazása megannyi tévedéshez, meddő vitához, balítélethez vezetett verselméletben, kritikai gyakorlatban, irodalomtörténeti fölmérésben. Balítélethez? – még bűnhöz is. Emiatt nyilván nem Arany a hibás. Nem az úttörő vétke, ha az utódok gyatrán sáfarkodnak az öröklött kincessel. Az úttörőé csak az érdem; a bűn, egyelőre még, a mienk is. Enyém, tied, övé. Mindenkié, aki egy kicsit is szereti az irodalmat, és egy kicsit is szeretet gondolkodni.

Ezért hát nem maguk a törvények érdekelnek bennünket: hanem az út, amelyet kicövekelnek. Ez az érdemük, ez az értelmük.

Szabadjon itt, előre is, megkülönböztetnem *leíró* és *funkcionális* verstant. A leíró verstan meghatározza és rendszerezi a verstani alapfogalmakat. A funkcionális pedig – nos, az egyelőre még mindig inkább nincs, mint van. De azonnal rátérünk.

Egy példa. Meg kell határozni: mi az asszonánc. Rendszerezni a hangokat, amelyekből fölépül (azonos vagy szomszédos helyen képzett zöngés-zöngétlen mássalhangzó párok stb.). – Nem szabad azonban megfélemedeznünk arról, hogy asszonánc csak versben fordul elő, más szóval: a versnek egyik alkatrésze; meghatározott szerepe, föladata, funkciója van a versben – és végső soron csakis ebben a tekintetben szabad és kell megítélnünk.

Eddigi verstanaink (zömmel) ezeregy fontos vagy

érdektelen jelenséggel foglalkoztak-bíbelődtek, csupán azzal nem, hogy: mi a vers? Pontosabban: mi a jó vers? Még pontosabban: mitől jó a vers?

A vers formaelemeinek vizsgálatában egyetlen sarkalatos pont az lehet, hogy milyen mértékben segítik a művészi mondanivaló kifejezését (értelmileg) és hitelességét (esztétikailag) – tehát megszerettetését (érzelmileg). Egy asszonánc pl., amelyet a leíró verstan, pusztán formai meggondolásból (hangtanilag) rosszként bélyegez meg, de a vers mondandóját tartalmilag-hangulatilag híven adja, tehát nemcsak szükségesnek, hanem elkerülhetetlennek is bizonyul: funkcionális szempontból – s ismétlem: ez lehet az egyetlen szempont – csak jó lehet. Mert, ugye, elképzelhető olyan vers is, amely nem akar „idegnyugtató felhőjáték” lenni, s amelyben igencsak jó szolgálatot tehet egy disszonáns rím. – Természetesen a fentiek vonatkoznak az összes többi verstani kategóriára is; az előzőkben alkalmunk volt látni Arany „botlását”, meg nem értett enjambement-ját az *Arkádia-féle* című versben.

Tudós költők? – Az „énektanár”-ról beszéltünk az imént. Mi rejlik e mögött?

Tudós költő? – Minden *költő* tudós. Ha másban nem, a költészetben. Tehát az életben. Tehát mindenben, ami az élethez tartozik. És mi nem tartoznék az élethez? Még a halál is.

De ne játsszunk a szavakkal. (De csak játsszunk!) – Tudós költőnek, poéta doctusnak szokták nevezni azt, aki bevágja, mondjuk, háromszáz növény latin nevét. Ám mindez fabatkát sem ér, ha a költészetben nem tudós és a tudományban nem költő.

Mi ebből a tanulság?

Az, hogy verset pontosan 1239-féleképpen lehet írni. Csak jó legyen.